

Dr hab. Bogusław Plawgo, prof. UwB

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr Bożeny Czerkawskiej

pt. „Determinanty rozwoju przedsiębiorstw społecznych w Polsce”

Przekazana do recenzji Rozprawa doktorska liczy 360 stron i obejmuje: Wstęp, 5 rozdziałów merytorycznych, Podsumowanie, Bibliografię, Spisy tabel i rysunków oraz dwa załączniki: Kwestionariusz ankiety oraz Scenariusz wywiadu pogłębionego, a także abstrakty w języku polskim i angielskim. Bibliografia recenzowanej rozprawy liczy 276 pozycji, obejmującej aktualną literaturę obcojęzyczną. Przegląd pozycji bibliograficznych wskazuje na trafny dobór literatury przedmiotu odzwierciedlających dorobek w zakresie analizy przedsiębiorstw społecznych przede wszystkim na świecie ale także w Polsce.

Rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Stąd istotna jest analiza na ile trafnie dobrano tematykę rozprawy i wskazano problem naukowy. Należy przyznać, że od dawna na świecie, a także w ostatnich latach w Polsce dokonuje się wzrost liczby i ekonomicznego znaczenia przedsiębiorstw społecznych. Polityka UE zorientowana na integrację i włączenie społeczne ostatnim okresie programowania wykorzystywała wsparcie przedsiębiorstw społecznych jako ważny instrument rozwiązywania problemów społecznych. Powstało wiele nowych tego typu podmiotów, obecnie jak wylicza autorka funkcjonuje ich w kraju 2147. Tworzą więc one dostrzegalną część gospodarki i stanowią instrument integracji i rozwiązywania problemów społecznych. Warto jednak zauważyć, iż znaczna ich część (co wynika także z badań zawartych w rozprawie) powstała dzięki wsparciu publicznemu, a ich funkcjonowanie często jest nadal wspierane środkami publicznymi. Pojawia się zatem zarówno teoretyczny, jak i praktyczny problem jakie są uwarunkowania ich dalszego funkcjonowania i rozwoju. Należy zgodzić się z Autorką, która stwierdza, iż dotychczas nie było w Polsce całościowych badań nad uwarunkowaniami rozwoju przedsiębiorstw społecznych.

Można zauważyć, że badania dotyczyły raczej samej istoty i celów przedsiębiorstw społecznych, jednak nie uwzględniał szerokiego zewnętrznego kontekstu ich funkcjonowania oraz wewnętrznych determinant rozwoju. We Wstępie rozprawy w przekonujący sposób wykazano istnienie luk badawczych: luki teoretycznej, luki empirycznej oraz luki praktycznej. Wzmiankowany brak opracowań teoretycznych i kompleksowych badań empirycznych w pełni uzasadnia potwierdzenie dwóch wzmiankowanych luk: teoretycznej i empirycznej. Warto jednak podkreślić szczególne znaczenie luki praktycznej. W nowym okresie programowania UE 2021-2027 przewiduje się znaczące środki na wsparcie ekonomii społecznej. Skuteczność i efektywność wydatkowania tych środków zależy będzie od dogłębnego zrozumienia uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw społecznych w Polsce zarówno w wymiarze tworzenia nowych przedsiębiorstw jak i wsparcia istniejących. Podobnie samodzielny rozwój istniejących przedsiębiorstw społecznych będzie warunkowany zrozumieniem uwarunkowań ich rozwoju. Stąd podejmowany temat rozprawy oraz stawiane problemy badawcze należy ocenić jako tworzące właściwą przestrzeń do rozwiązywania istotnego problemu naukowego za jaki należy rozumieć uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw społecznych w Polsce.

W Wstępie rozprawy jednoznacznie sprecyzowano 5 szczegółowych problemów badawczych, wskazano cel główny dysertacji jako identyfikację i charakterystykę determinantów kształtujących rozwój przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Przedstawiono także 5 celów szczegółowych oraz sformułowano hipotezę główną: „Rozwój przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest kształtowany przez determinanty wewnętrzne oraz zewnętrzne zarówno pozytywne jak i negatywne”. Słabą stroną powyższej hipotezy jest jej oczywistość. Wydaje się, że Autorce zabrakło nieco odwagi, aby sformułować hipotezę bardziej konkretnie, jednoznacznie wskazując na jakąś zakładaną zależność. Jednocześnie jednak powyższa hipoteza tworzy wystarczająco dobry punkt wyjścia do realizacji założonych celów badawczych w formie identyfikacji oddziaływania całego zespołu elementów na rozwój przedsiębiorstw społecznych. Rozwój przedsiębiorstw społecznych jest w rozprawie interpretowany przez pojęcie ich konkurencyjności (choć bez szerszego uzasadnienia). Przy takim założeniu można pozytywnie ocenić 3 hipotezy szczegółowe odnoszące się do trzech grup czynników, które mają wpływać na konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych, tj.: motywy rozpoczęcia działalności; stimulatory wewnętrzne i zewnętrzne; bariery wewnętrzne i zewnętrzne. Także w przypadku hipotez szczegółowych nie pokuszono się o ostre wskazanie zakładanych relacji w zakresie konkretnych czynników, ale tak jak przy hipotezie głównej stanowią one wystarczająco dobry punkt wyjścia do zamierzonych badań.

Struktura pracy jest prawidłowa. Uwzględniono dwa rozdziały stanowiące przegląd literatury, rozdział opisujący metodykę badań własnych i dwa rozdziały empiryczne relacjonujące odpowiednio własne badania ilościowe i jakościowe.

Rozdział pierwszy poświęcono istocie przedsiębiorstw społecznych. Po wstępie dotyczącym samego pojęcia przedsiębiorczości i jej rodzajów Autorka podejmuje się zdefiniowania przedsiębiorstwa społecznego i jego cech. Przegląd literatury robi dobre wrażenie i właściwie kończy go wniosek co do przyjęcia na użytek pracy jednej z definicji. Przyjęta zostaje definicja przedsiębiorstwa społecznego określona w ustawie o ekonomii społecznej. Taka konkluzja rozważań jest niewątpliwie właściwą bazą z punktu widzenia prowadzonych badań, bowiem jednoznacznie określa populację badanych przedsiębiorstw. Można jedynie mieć pewien niedosyt, iż ta część pracy mogłaby być dodatkowo wzbogacona autorskimi wnioskami do jakościowego rozumienia istoty przedsiębiorstwa społecznego. Kolejna część rozdziału dotyczy uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw społecznych. Na podstawie przeglądu literatury zostają zidentyfikowane wewnętrzne i zewnętrzne stimulatory rozwoju (Tabela 9) oraz bariery wewnętrzne i zewnętrzne rozwoju przedsiębiorstw społecznych (Tabela 12). Jednoznaczne wyprowadzenie wniosków dotyczących kluczowych zmiennych analizowanych następnie w badaniach własnych wskazuje na jednoznacznie prawidłową konstrukcję części teoretycznej i jej ścisłe powiązanie z badaniami empirycznymi. Natomiast pewien niedosyt budzą kolejne rozważania zawarte w tym samym paragrafie, a dotyczące konkurencyjności. Wydaje się, że ta zmienna uwzględniona w hipotezach badawczych zasługiwałaby na szersze omówienie w odrębnej części pracy. Co więcej krótkie rozważania na temat konkurencyjności nie kończą się wnioskami co do przyjęcia modelu badania zmiennej zależnej jaką jest konkurencyjność. Jednocześnie należy zauważyć, że na poziomie kwestionariusza ankiety jednoznacznie zidentyfikowano wymiary konkurencyjności oraz przyjęto sposób ich pomiaru w sposób prawidłowy. Czynniki ujęte w kwestionariuszu nawiązują do dyskusji w części teoretycznej, a ich istotność potwierdziły badania własne. Zatem wzmiankowane formalne uchybienie nie rzutuje na uzyskane wyniki badania. W bezpośrednim nawiązaniu do przyjętych hipotez omówiono następnie na podstawie przeglądu literatury motywy rozpoczynania działalności w formie przedsiębiorstwa społecznego. Omawiane motywy znalazły odzwierciedlenie w narzędziach badawczych, choć dla przejrzystości pracy warto by przyjęty zestaw wyeksponować we wnioskach z paragrafu 1.4. Kolejna część rozważań stanowi omówienie modeli biznesowych przedsiębiorstw społecznych. To interesujący przegląd koncepcji oparty na aktualnej literaturze przedmiotu. Doceniając merytoryczną wartość rozważań można jednak zauważyć, że nie znalazły one odzwierciedlenia w badaniach empirycznych. Z drugiej strony tworzy to jeden z ciekawych obszarów do dalszych badań przedsiębiorstw społecznych.

Rozdział drugi zatytułowano: „Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce na tle Unii Europejskiej”. Rozdział otwierają rozważania na temat ekosystemu przedsiębiorstw społecznych. W interesujący sposób ukazano praktyczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw społecznych w krajach europejskich. Uzupełnieniem tych rozważań jest analiza prawnych form przedsiębiorstw społecznych w krajach Unii Europejskiej. Szkoda, że Autorka formalnie nie podsumowuje tych fragmentów wnioskami własnymi. W związku z przyjętymi celami badawczymi słusznie wyeksponowano w odrębnych paragrafach analizę systemowego wsparcia przedsiębiorstw społecznych zarówno na poziomie Unii Europejskiej, jak i na poziomie kraju (par. 2.3) jak i instrumenty finansowego wsparcia przedsiębiorstw społecznych (par. 2.4). Zgromadzony materiał zasługuje na uznanie. W jednym miejscu mamy inspirujący przegląd sposobów wspierania przedsiębiorstw społecznych w Unii Europejskiej ze szczególnym uwypukleniem sytuacji w Polsce. Zabrakło jedynie formalnego podsumowania rozważań, co w pewnym stopniu mogło przełożyć się na kompleksowość pytań w kwestionariuszach badawczych w obszarze badań wsparcia publicznego.

Rozdział trzeci poświęcono metodyce badań własnych. W pełni zasadnie jako badaną populację, zgodnie z przyjętą definicją przedsiębiorstwa społecznego w Polsce uznano 2.147 takich przedsiębiorstw. Można pozytywnie ocenić założoną triangulację metod badawczych obejmującą badanie ilościowe i badanie jakościowe. Przyjęto badanie ilościowe na pełnej próbie z wykorzystaniem techniki CAWI (samodzielne wypełnianie kwestionariusza ankiety w formie elektronicznej). Przedstawiono narzędzie badawcze, w którym w sposób przejrzysty wyodrębniono części nawiązujące do kluczowych celów badawczych i hipotez badawczych. Uwzględniono przy tym: fazy rozwoju; motywy rozpoczęcia działalności gospodarczej w formie przedsiębiorstwa społecznego; kierunki rozwoju; poziom konkurencyjności; charakterystykę otoczenia oraz sposoby postrzegania przedsiębiorstw społecznych; czynniki stymulujące i ograniczające rozwój; wsparcie publiczne. Struktura kwestionariusza zapewnia realizację celów badawczych i weryfikację przyjętych hipotez. Niektóre części wykraczają nawet poza niezbędny zakres badania, ale stanowią niewątpliwie przestrzeń do pełniejszego poznania specyfiki funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Przedstawiono także starannie przygotowane badania jakościowe metodą IDI. Także i w tym przypadku w kwestionariuszu badawczym uwzględniający kluczowe elementy z punktu widzenia celów i hipotez badawczych. Założono przeprowadzenie wywiadów pogłębionych w 7 przedsiębiorstwach. Zastosowane metody badawcze można jednoznacznie ocenić pozytywnie jako adekwatne do weryfikacji przyjętych hipotez badawczych i realizacji celów badania.

Kolejne dwa rozdziały stanowią przedstawienie uzyskanych wyników badań własnych odpowiednio ilościowych i jakościowych. W badaniu ilościowym uzyskano odpowiedzi od 173 podmiotów. Jest to oczywiście skromny procent próby badawczej. Jednak uwzględniając realia zwrotności ankiet, wynik

ten można uznać za wystarczający i pozwalający na prowadzenie analiz statystycznych. W sposób przejrzysty dokonano charakterystyki próby badawczej i przedstawiono statystyki opisowe wyników badań ilościowych. Zastosowano adekwatne metody statystyczne do analizy zależności. Na szczególne wyróżnienie zasługuje część dotycząca testowania hipotez. Przyjęto i przetestowano syntetyczną miarę konkurencyjności jako zmiennej zależnej. Następnie zestawiono z nią wymiary kolejnych zmiennych niezależnych. Uwzględniono w szczególności motywy rozpoczynania działalności. Na podstawie uzyskanych korelacji pozytywnie zweryfikowano pierwszą hipotezę szczegółową dotyczącą związku pomiędzy motywami rozpoczynania działalności gospodarczej w formie przedsiębiorstwa społecznego a poziomem jego przewagi konkurencyjnej. Następnie także na podstawie analizy korelacji rang Spermmana potwierdzono drugą hipotezę badawczą wskazującą, że stymulatory wewnętrzne i zewnętrzne rozwoju przedsiębiorstwa społecznego przyczyniają się do wzrostu poziomu jego przewagi konkurencyjnej. Jak wskazano wyżej charakter tej hipotezy jest stosunkowo ogólny i można w tym kontekście sformułować pytanie do doktorantki jakie stymulanty wewnętrzne i zewnętrzne mają kluczowe znaczenie dla rozwoju przedsiębiorstw społecznych zdaniem autorki, także uwzględniając wyniki badań jakościowych i przeglądu literatury. Na podobnej zasadzie przedyskutowano korelacje poszczególnych barier rozwoju (zewnętrznych i wewnętrznych) z poziomem przewagi konkurencyjnej i pozytywnie zweryfikowano trzecią hipotezę badawczą. W tym przypadku również można sformułować pytanie o to jakie zdaniem Autorki są kluczowe bariery ograniczające poziom konkurencyjności przedsiębiorstw społecznych w Polsce z uwzględnieniem wniosków z badań jakościowych i przeglądu literatury. Niezależnie od powyższych uwag można jednoznacznie potwierdzić, iż udało się zweryfikować hipotezy badawcze.

Bardzo cenną częścią pracy jest paragraf 4.5 Wnioski z badań ilościowych. Autorka odnosi się do poszczególnych badanych obszarów, prezentuje syntetyczne wnioski, ale i rekomendacje. Właściwie realizowany jest cel praktyczny pracy związany ze zidentyfikowaną na wstępie „luka praktyczną”. Proponowane rekomendacje mogą być wykorzystywane zarówno przez władze publiczne wspierające działalność przedsiębiorstw społecznych jak i przez same przedsiębiorstwa społeczne.

Ostatni rozdział piąty stanowi prezentację wyników badań jakościowych 7 przedsiębiorstw społecznych. Dokonano analizy wyników badań jakościowych w kontekście przyjętych problemów badawczych: motywów rozpoczynania działalności gospodarczej w formie przedsiębiorstwa społecznego, stymulatorów rozwoju, barier rozwoju, wsparcia publicznego. Wyprowadzono interesujące wnioski pogłębiające rozumienie podejmowanych w pracy problemów badawczych. Także z badań jakościowych wyprowadzono trafne wnioski i sformułowano rekomendacje.

Zgodnie z art. 187. ust 1. Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej. Ponadto w ust. 2 stwierdza się, iż przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej. W Opiniowanej rozprawie pracy podjęto i rozwiązano istotny teoretycznie i praktycznie problem naukowy jakim są uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Rozwiązanie tego problemu wymagało przy tym wypracowania oryginalnej koncepcji metodyki badania oraz identyfikacja zależności pomiędzy wymiarami poszczególnych grup uwarunkowań a konkurencyjnością przedsiębiorstw społecznych. Autorka wykazała się umiejętnością prowadzenia pracy naukowej, w tym samodzielnymi badaniami ilościowymi z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety jak i badaniami jakościowymi w formie wywiadów pogłębionych. Dane ilościowe poddano analizie statystycznej stosując trzy prawidłowe metody analizy. Kandydatka wykazała się ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej nauki o zarządzaniu i jakości o czym świadczą przede wszystkim rozważania teoretyczne w Rozdziale 1 i w Rozdziale 2:

Reasumując opiniowana rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W szczególności stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i potwierdza umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz posiadania ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości doktorantki i w związku z powyższym opiniuję ją jednoznacznie pozytywnie.

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized loop at the top and a series of horizontal strokes below it, ending in a small flourish.